

"Τα όρια του Πολιτισμού"

Φεστιβάλ Σύμης, Δήμος Σύμης

09/07/2010

N. Αυγερός

Θα μιλήσουμε για πολιτισμό και ελληνισμό. Θα ήθελα να φανταστείτε ότι θα το κάνουμε πιο πολύ σαν ερωτήσεις. Δηλαδή ας πούμε, αυτή η διάλεξη ανήκει στον πολιτισμό ή όχι; Είναι λίγο δύσκολο να απαντήσετε όσο δεν έχω κάνει τη διάλεξη. Αυτός ο χώρος εδώ, η πλατεία, τα κυπαρίσσια, οι δάφνες, η εκκλησία, αυτό το κατάρτι, για εμένα είναι ένα μίγμα πολιτισμού που δίνει μια ταυτότητα. Ο πολιτισμός πρέπει να έχει μια ταυτότητα κι αυτή η ταυτότητα είναι ιδιόρρυθμη· μερικές φορές είναι ιδιόμορφη κι όταν έχουμε αυτές τις προοπτικές ή τις έννοιες που είναι λίγο δύσκολες σε ένα κοινό που είναι ανοιχτό, πρέπει να ξεκινήσουμε κάπως έτσι.

Αν θυμάστε, ο Ελύτης μιλάει για την Ελλάδα λέγοντας ότι η Ελλάδα στην ουσία είναι απλώς ένα κομμάτι θάλασσας, ουρανού και μερικά βότσαλα. Όλα τ' άλλα είναι μία παραλλαγή ως θεματολογία, σαν μουσικό πλαίσιο· κι αυτό μας επιτρέπει να πούμε ότι τελικά αυτή η δομή είναι πολύ μικρή ή ελάχιστη.

Θα ήθελα να μιλήσουμε, λοιπόν, για τα όρια, τα όρια του πολιτισμού, του ελληνισμού και για τον πολιτισμό, ελληνισμό των ορίων. Τα όρια αυτής της εκκλησίας, για εσάς είναι μέχρι πού; Είναι ο τοίχος, είναι το προαύλιο, τα κάγκελα, η είσοδος; Τα δέντρα ανήκουν στον ίδιο χώρο ή ανήκουν στα όριά του; Θα δείτε ότι αν το σκεφτείτε έτσι συλλογικά, μπορεί να είναι μια δομή. Αυτή τη δομή θα ήθελα να τη σπάσουμε λίγο, για να καταλάβουμε. Αν βγάλω μερικά κομμάτια από αυτά που βλέπετε εδώ, κατά πόσο αυτό που θα μου μείνει θα είναι εκκλησία; Αν βγάλω τα κυπαρίσσια, τους τοίχους, την είσοδο... θα μπορούσα να πω πως είναι όντως μία εκκλησία; Η εκκλησία είναι το εσωτερικό της εκκλησίας ή το εξωτερικό; Αυτό που με ενδιαφέρει είναι η διαφορά μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού. Μπορώ να θεωρήσω ας πούμε ότι το εσωτερικό και το εξωτερικό είναι το ίδιο ή ότι είναι ταυτόσημο; Αυτή η διαφοροποίηση που κάνω, έχει σχέση με ενδογενή ή με εξωγενή παράγοντα; Όταν καθορίζουμε τον ελληνισμό, τι δεν είναι ελληνισμός; Όταν καθορίζουμε τον πολιτισμό, τι δεν είναι πολιτισμός; Αν κοιτάξουμε, για παράδειγμα, ένα δέντρο, όπως αυτό το κυπαρίσσι μόνο του μέσα στον κάμπο, θα πείτε ότι αυτό είναι δείγμα πολιτισμού; Γιατί προηγουμένως είπαμε ότι το κυπαρίσσι ανήκει στο χώρο της εκκλησίας που είναι μια μορφή πολιτισμού· το ίδιο για τη δάφνη και για τα άλλα δέντρα. Όταν είναι εκτός πλαισίου, το στοιχείο μπορεί να είναι σημαντικό ή όχι; Άρα επανέρχομαι στο κυπαρίσσι. Θα δείτε ότι συχνά στη ζωγραφική χρησιμοποιούμε το κυπαρίσσι - έχει βέβαια και

έναν θρησκευτικό συμβολισμό, γιατί το κυπαρίσσι είναι λεπτό και δείχνει πάντοτε τον ουρανό, όταν είναι όμως εκτός πλαισίου, δεν το συνδυάζουμε. Δηλαδή, όταν βλέπετε ένα κυπαρίσσι, σας λείπει ένας ναός από δίπλα του; Βλέπετε έναν ψαρά, σας λείπει η βάρκα του; Όταν βλέπετε στην ακρογιαλιά τις βάρκες, θεωρείτε ότι σας λείπουν οι ψαράδες; Έτσι βλέπετε σιγά-σιγά ότι είναι ορισμένα στοιχεία που έχουν μια αλληλεπίδραση. Η έννοια του «λείπει κάτι», είναι ότι το βλέπουμε σαν μία ολότητα. Συνήθως, δημιουργούμε στοιχεία και θεωρούμε ότι όταν τα βάζουμε μαζί δημιουργούμε μία νέα έννοια. «Το φιλί», υπάρχει ως έννοια χωρίς δύο άτομα; Θα μπορούσατε να φιλήσετε ένα κομμάτι μάρμαρο; Αν βρεθείτε στον Παρθενώνα, μπορεί να σας έρθει η όρεξη. Θα φιλούσατε ένα δέντρο; Θα αγκαλιάζατε ένα δέντρο; Κοιτάζτε το αλλιώς τώρα. Όταν βλέπετε ένα δέντρο, σας λείπει η αγκαλιά; Εδώ βλέπουμε, και μέσω της θεωρίας της κενότητας, ότι δεν μπορούμε να έχουμε μία δομή από μόνη της. Πρέπει να υπάρχει και μία ερμηνεία της δομής, η οποία μπορεί να προκαλέσει τη δημιουργία σχέσεων που δεν είναι εμφανείς, μπορεί να είναι ακόμη και αόρατες, αλλά είναι μόνο όταν καταλαβαίνουμε αυτές τις σχέσεις που επινοούμε την πραγματική δομή. Επανέρχομαι λοιπόν στη δομή. Όταν βλέπετε ένα δέντρο, το βλέπετε ως οντότητα που ανήκει σε ένα δάσος; Όταν βλέπετε ένα δάσος, θεωρείτε ότι αποτελείται από δέντρα; Αν σας ρωτήσω τι είναι ο ελληνισμός σε απλό επίπεδο, θα πείτε ότι αποτελείται από στοιχεία ελληνισμού; Αποτελείται από Έλληνες; Οι Έλληνες επαρκούν για να παράγουν αυτόν τον ελληνισμό; Άρα, αν θέλετε, όλη η ιδέα είναι πώς βλέπω τη μονάδα μέσα από την ολότητα και αν υπάρχει. Ας πάρουμε λοιπόν το απλό παράδειγμα του ψηφιδωτού. Όταν κοιτάζετε ένα ψηφιδωτό, κοιτάζετε τις ψηφίδες ή το ψηφιδωτό; Αν κοιτάξετε τις ψηφίδες, συνήθως έχουν ένα μόνο χρώμα. Το ψηφιδωτό αποτελείται μόνον από μονόχρωμες ψηφίδες κι η ιδιότητά του είναι να είναι πολύχρωμο. Ενωώ ότι αν είχατε ένα μονόχρωμο ψηφιδωτό, θα ήταν βέβαια ένας πολλαπλασιαστής της ψηφίδας, αλλά θα σας φαινόταν ανούσιο να βάλετε τόσες ψηφίδες μαζί, ίδιες. Όταν μιλάμε για τον ελληνισμό, εννοούμε ότι βάζουμε όλους τους Έλληνες μαζί; Αν είναι μόνο Έλληνες και δεν έχουν καμία άλλη ιδιότητα, τότε έχετε ένα μεγάλο ελληνικό στοιχείο. Αυτό δεν σημαίνει ότι παράγετε κάτι που είναι διαφορετικό και που έχει ένα νόημα. Πώς φτιάχνουμε λοιπόν το ψηφιδωτό; Η παραδοσιακή μορφή είναι ότι σπάζω ψηφίδες και φτιάχνω σιγά-σιγά ένα μοτίβο. Στην πραγματικότητα όταν το ψηφιδωτό είναι πιο έντεχνο, δημιουργώ ήδη το έργο, κάνω μία ζωγραφική, και μετά κάνω μία αναπαράσταση με ψηφίδες. Εσείς τι θα επιλέγατε για να πείτε ότι χαρακτηρίζει περισσότερο τον πολιτισμό; Θα επιλέγατε ψηφίδες ή θα επιλέγατε ένα έργο το οποίο θα αντιγράφατε με ψηφίδες; Όταν παίρνουμε ένα εικαστικό έργο και μετά παίρνουμε μία λεπτομέρεια που το χαρακτηρίζει, δηλαδή αν πάρουμε ένα έργο ας πούμε του Modigliani και βάλω το κεφάλι της γυναίκας και όχι το κορμί της - ή θα μπορούσα ειδικά στο Modigliani, να πάρω τη μύτη, το μάτι και το φρύδι, στον Modigliani είναι ήδη χαρακτηριστικά - ποιο θα ήταν το ελάχιστο κομμάτι που θα παίρνατε από αυτό το έργο και θα θεωρούσε ο άλλος ότι αναγνωρίζει Modigliani; Ενώ αν πάρετε ένα άλλο κομμάτι του κορμιού, ειδικά της γυναίκας, αυτού του ζωγράφου, δεν είναι τόσο χαρακτηριστικό.

Έχετε προσέξει ότι στα νεκροταφεία υπάρχουν πολύ συχνά κυπαρίσσια; Θεωρείτε ότι το προαύλιο της εκκλησίας είναι σαν νεκροταφείο; Θα πείτε όχι. Αν το καλοσκεφτείτε και αν αφαιρέσω την εκκλησία που είναι πίσω μου κι αυτό το έδαφος το μετατρέψω σε τάφους, θα δείτε ότι μοιάζει πάρα πολύ με αυτό που θα ονομάζατε ένα νεκροταφείο. Πρώτα όταν υπήρχε ένας νεκρός σε μία οικογένεια, ο τάφος του ήταν μέσα στο σπίτι. Δηλαδή αν κοιτάξετε τη νεολιθική εποχή, θα δείτε ότι σε αυτή τη περίοδο οι άνθρωποι έσκαβαν το δάπεδο και έβαζαν τον τάφο μέσα. Με την εξέλιξη του πολιτισμού ο τάφος βγήκε σιγά-σιγά έξω. Όταν βγήκε έξω, εφόσον φαινόταν μετά, έπρεπε να οργανωθεί. Και τότε οι τάφοι μπήκαν μαζί στο ίδιο μέρος. Αυτό αν το σκεφτείτε, μοιάζει με τις ψηφίδες και το ψηφιδωτό. Δηλαδή, όσο ήμασταν μέσα στο σπίτι, ο καθένας είχε τη ψηφίδα του. Δεν υπήρχε ψηφιδωτό. Μόλις βγαίνει ο τάφος και ενώνεται με άλλους και επινοείται η έννοια του κοιμητηρίου, δημιουργείται η έννοια του ψηφιδωτού. Αυτό το ψηφιδωτό μπορεί να είναι χαρακτηριστικό του χωριού. Δηλαδή, όταν θα πάτε σε διαφορετικά χωριά, θα δείτε ότι το κοιμητήριο είναι διαφορετικό, δεν έχει την ίδια οργάνωση. Αρχικά θεωρείτε ότι είναι καθαρά θρησκευτικό. Στην πραγματικότητα, θα δείτε ότι μερικοί το διακοσμούν διαφορετικά. Η διακόσμηση του τάφου σε ελληνικό πλαίσιο, χρησιμοποιεί πολύ το μάρμαρο. Έχετε σκεφτεί το γιατί; Και στον Παρθενώνα υπάρχει πολύ μάρμαρο, αλλά δεν είναι τάφος. Κατά συνέπεια, το μάρμαρο είναι κάτι που σχετίζεται με τον θάνατο ή με τον πολιτισμό; Ή με τον πολιτισμένο θάνατο; Όταν βλέπετε έναν κίονα, σας εκπέμπει ένα στοιχείο θανάτου; Είναι λίγο δύσκολο να το πείτε έτσι. Η καρυάτιδα; Είναι μία γυναίκα; Είναι ένα άγαλμα. Μπορείτε να πείτε ότι είναι ζωντανή; Θα δυσκολευτείτε. Μοιάζει με νεκρή. Αν την βάλετε οριζόντια, μοιάζει με τάφο. Με αυτό το παράδειγμα εννοώ ότι όταν παίρνετε αυτές τις γυναίκες και τις βάζετε όρθιες, μπορούν να σηκώσουν τον πολιτισμό. Γιατί μέχρι τώρα μιλάμε για τον πολιτισμό, αλλά δεν είπαμε τι μπορεί να του επιτρέψει να υπάρχει. Και εδώ βλέπουμε ότι με αυτή την αλλαγή, δηλαδή όπως με το μάρμαρο ή με τις καρυάτιδες, είναι ο θάνατος που σηκώνει τον πολιτισμό. Δεν είναι η ζωή. Η ζωή χαράζει τα όριά του. Θα μου πείτε ότι αυτό είναι λίγο παράξενο και ότι έχω τη τάση να μπερδεύω τον θάνατο με τον πολιτισμό. Θέλω να το σκεφτείτε πιο στρατηγικά και πιο επιθετικά. Όταν θέλετε να εξαφανίσετε τον πολιτισμό από ένα χωριό, τι κάνετε; Μπορείτε να κάψετε το χωριό, μπορείτε να διαλύσετε τα σπίτια, κάτι πρέπει όμως να κάνετε με τα νεκροταφεία. Και είναι αυτά που θα διαλύσετε. Νωρίτερα, όταν έκανα την ανάλυση, λέγατε «πού το πάει». Όταν σας δίνω το επιθετικό και το στρατηγικό πλαίσιο της καταστροφής, λέτε «μα αυτό το ξέρω». Βλέπετε κατά πόσο μπορεί να είναι αυτονόητο από τη μια πλευρά και όχι από την άλλη. Στη περιοχή του Νατσικεβάν, υπήρχε ένα κοιμητήριο αρμενικό. Οι Αρμένιοι φτιάχνουν τους τάφους τους με μία πέτρα που είναι το τουφ, η οποία σκαλίζεται με έναν ιδιόμορφο τρόπο και δημιουργεί αυτό που ονομάζουμε χασκάρ, ένα πέτρινο σταυρό. Είναι πολύ χαρακτηριστικός γιατί κάθε χασκάρ είναι μοναδικό. Εμείς δεν έχουμε μοναδικότητα. Καθώς βάζουμε έναν σταυρό σε έναν τάφο, σχεδόν όλοι μοιάζουν. Μπορεί να είναι από το ίδιο υλικό, αλλά όχι μόνο αυτό, ακόμα κι η μορφή. Η έννοια στο αρμενικό πλαίσιο είναι ότι κάθε χασκάρ πρέπει να είναι διαφορετικός.

Όταν λοιπόν οι Αζέροι με το στρατό αποφάσισαν ότι αυτή η περιοχή δεν πρέπει να θεωρείται αρμενική, πήγαν σε αυτό το νεκροταφείο και διέλυσαν συστηματικά κάθε τάφο, υπάρχει βίντεο, αυτό έγινε το 2006. Αυτό είναι που ονομάζω, η δολοφονία των νεκρών. Όταν κάνετε τη δολοφονία των ζωντανών, είναι απλώς ένα έγκλημα. Όταν κάνετε τη δολοφονία των νεκρών είναι ένα έγκλημα πολιτισμού. Διότι δεν σκοτώνετε πια κάποιον, εφόσον δεν υπάρχει. Δεν μπορείτε να σκοτώσετε το μέλλον, εφόσον δεν υπάρχει. Σας μένει λοιπόν το παρελθόν. Το παρελθόν θα είναι ο στόχος ως πολιτισμός μιας επιθετικής ερμηνείας του προβλήματος. Δηλαδή στη πραγματικότητα, πολύ συχνά, όταν έχουμε μία αντιπαράθεση, θεωρούμε ότι είναι άνθρωποι που αντιμετωπίζουν άλλους ανθρώπους. Πώς μπορείτε όμως να το πείτε όταν ασχολούμαστε μόνο και μόνο με ένα νεκροταφείο; Δεν υπάρχει πια αντιμετώπιση. Αντιθέτως! Θα μου πείτε, σε πρώτο επίπεδο, γιατί να σκοτώσουν ένα νεκροταφείο. Θα σας φανεί, σε πρώτο επίπεδο, άχρηστο. Οι χασκάρ σε αυτή τη περιοχή, αξίζουν περίπου 150.000 ευρώ ο σταυρός. Φανταστείτε τώρα ένα νεκροταφείο το οποίο δεν είναι πρόσφατο, είναι δεκάδες αιώνες εδώ. Να δώσω ένα παράδειγμα πιο κατανοητό. Το σύμβολο του Αρτσάχ, του Ναγκόρνο Καραμπάχ, είναι ένα γλυπτό που βλέπετε το κεφάλι του παππού και το κεφάλι της γιαγιάς. Λέγεται Παπίκ-Τατίκ. Σας δίνω αρμενικά παραδείγματα, για τα οποία εν δυνάμει αδιαφορείτε, γιατί δεν είστε Αρμένιοι και για να σκεφτείτε ποια θα σας έδιναν αν έπαιρναν ελληνικά παραδείγματα. Άρα, όταν έχουμε το Παπίκ-Τατίκ ξέρετε ότι αυτά τα δύο κεφάλια είναι ο παππούς και η γιαγιά, διότι έχουν τα χαρακτηριστικά της τότε εποχής. Η γιαγιά έχει ένα μαντίλι πάνω στο στόμα. Η ιδέα του γλύπτη είναι να δείξει στους άλλους ότι «εμείς είμαστε θαμμένοι ως το λαιμό σε αυτή τη χώρα· άρα αν θέλετε να μας σκοτώσετε, θα πρέπει να μας ξεριζώσετε». Μπορεί να σας φαίνεται λίγο παράξενο, αλλά όταν έγινε η μάχη της Κρήτης σε σχέση με το ναζιστικό καθεστώς, όταν υπήρχε φαινόμενο αντίστασης, το καθεστώς δεν σκότωνε απλώς όλον τον πληθυσμό, ξεριζωνε όλα τα θεμέλια και όλες τις πέτρες από το χωριό και άφηνε μόνο μία πινακίδα που έγραφε: εδώ υπήρχε το χωριό τάδε. Στη πραγματικότητα είναι ακριβώς το ίδιο νοητικό σχήμα. Η ιδέα είναι ότι δεν κοιτάζουμε μόνο τους ζωντανούς, αλλά και τους νεκρούς. Προσπαθώ εδώ να σας δείξω ότι πολύ συχνά, όταν μιλάμε απλοϊκά για τον πολιτισμό, μιλάμε μόνο και μόνο για κάτι που πρέπει να είναι ζωντανό, όπως ένα φεστιβάλ κλπ. Και όταν το εκφυλίζουμε, από πολιτισμό πάμε στο πολιτιστικό. Το πολιτιστικό έχει σπάνια πολιτισμό. Είναι καθαρά κοινωνικό. Δηλαδή, θα μπορούσατε να πείτε ότι ο Παρθενώνας είναι πολιτιστικός; Όχι βέβαια! Ενώ είχατε την εντύπωση ότι όταν μιλάτε για ένα πολιτιστικό φεστιβάλ, με τι άλλο θα μπορούσε να ασχολείται εκτός από τον πολιτισμό. Όμως τον ίδιο τον πολιτισμό, μπορείτε να τον χαρακτηρίσετε ως πολιτιστικό στοιχείο; Βλέπετε ότι ή έχετε ένα πρόβλημα πλεονασμού, ή ότι δεν συνεπάγεται. Εδώ λοιπόν θέλω να σας δείξω ότι αν ο πολιτισμός είναι τόσο σημαντικός, είναι επειδή, στην πραγματικότητα, πρόκειται για μία υπέρβαση της θρησκείας σε σχέση με τους νεκρούς. Το θρησκευτικό σύμβολο, αναγκαία έχει ένα πολιτιστικό στοιχείο. Το πολιτιστικό δεν είναι αναγκαία θρησκευτικό. Άρα μπορώ να πω ότι είναι μία επέκταση. Είναι πιο ευρύ το πλαίσιο. Γιατί όμως σχετίζεται με τους νεκρούς και

γιατί σχετίζεται με το παρελθόν; Γιατί δεν μπορεί να σχετιστεί με το μέλλον, εφόσον δεν υπάρχει ακόμα. Να σχετιστεί με το παρόν, τότε θα είναι μόνο πολιτιστικό, αλλά δεν είναι πολιτισμός, γιατί δεν έχει διάρκεια μέσα στο χρόνο. Θα πρέπει να το δείτε ανάποδα. Θα κάνουμε μία άσκηση. Εμείς όλοι θα κάνουμε τους γενοκτόνους. Θέλουμε, ας πούμε, να γενοκτονήσουμε μία χώρα. Τι θα καταστρέφαμε;

- Τα βιβλία.

Ναι, τα οποία είναι νεκρά δέντρα.

- Τις μνήμες.

Δύσκολο.

- Τα μνημεία.

Εύκολο.

Ωραία. Τώρα όμως θα κάνουμε τους βάρβαρους, οι οποίοι είναι και πονηροί. Γιατί έχει ένα κόστος το να καταστρέφεις. Άρα, τώρα πρέπει να ελαχιστοποιήσετε το κόστος και να μεγιστοποιήσετε το χτύπημα. Δηλαδή, από τα παραδείγματα που δώσατε, ποια θεωρείτε τα ελάχιστα στοιχεία για να καταστρέψετε τον άλλον; Γιατί, αν καταστρέψετε μόνο και μόνο τα βιβλία, βλέπετε ότι δεν επαρκεί, γιατί θα έρθουν άλλοι που θα γράψουν καινούρια. Υπάρχει βέβαια αυτή η τεχνική, τη χρησιμοποίησε το ναζιστικό καθεστώς, αλλά, αν θυμάστε καλά, ήταν περισσότερο αρχικά και για συγκεκριμένους συγγραφείς, οι οποίοι μετά ανήκαν σε μία ομάδα. Άρα, τι θα καταστρέφατε με ελάχιστο κόστος για σας και μέγιστο για τους άλλους, αν ήσασταν γενοκτόνοι; Προσπαθήστε να βρείτε μία έννοια. Δηλαδή: είμαι γενοκτόνος, θέλω να καταστρέψω τον άλλον και θέλω να χρησιμοποιήσω τα ελάχιστα στοιχεία για να τον καταστρέψω, έτσι ώστε να μην έχω μεγάλο κόστος, αλλά να είμαι σίγουρος ότι αυτός δεν θα υπάρξει πια.

- Η δολοφονία;

Έχει πολύ μεγάλο κόστος αυτό. Θέλει μεθοδολογία, βάθος χρόνου, παραπληροφόρηση, χειραγώγηση, προπαγάνδα... είναι κουραστικό.

Η βαρβαρότητα έχει σίγουρα αποτέλεσμα, όταν είναι αποτελεσματική. Όχι όταν είναι αργή. Γιατί τότε επιτρέπει την αντίσταση, επειδή εμπλέκεται ο χρόνος. Θέλω να σας πω ότι στη πραγματικότητα αυτό που θα κάνετε θα έχει στόχο τον πολιτισμό. Άρα μπορείτε να το αντιστρέψετε. Να πείτε ότι ο πολιτισμός, είναι το ελάχιστο αγαθό, το οποίο επαρκεί για να «είμαστε».

- Όταν υπάρχουν συνθήκες εξαθλίωσης, μπορεί να παραχθεί πολιτισμός;

Ναι, βεβαίως! Ξέρετε ο πολιτισμός σε απλά στοιχεία, μπορεί να είναι ένα κομμάτι από κόκκαλο σκαλισμένο. Μπορεί να γίνει φλογέρα. Το να υπάρχει φτώχεια δεν επαρκεί. Γιατί αν ο στόχος είναι η δημιουργία της φτώχειας, αυτό θα σήμαινε ότι το ελάχιστο αγαθό που μας χαρακτηρίζει είναι ο πλούτος.

- Θα μπορούσαμε να βεβηλώσουμε κάτι που είναι πάρα πολύ σημαντικό για αυτούς, όπως, ας πούμε αν έκαναν κάτι για εμάς στον Παρθενώνα.

Τότε πώς εξηγείς το ότι στον Παρθενώνα έχει προιονιστεί το μάρμαρο; Αν είχες δίκιο, τότε δεν θα ήμασταν Έλληνες. Βλέπεις η βεβήλωση, προκαλεί αντίσταση. Έχεις δίκιο, χρησιμοποιείται, αλλά μιλάω για το κόστος. Πολύ συχνά όταν έχουμε ένα πηγάδι που θεωρούμε ότι είναι ιερό και βγάζει άγιο νερό, αρκεί να βάλεις ένα ψόφιο ζώο μέσα και θεωρούμε ότι είναι βεβηλωμένο. Το πηγάδι όμως παραμένει. Παράγει μνήμη. Ξέρουμε ότι βεβηλώθηκε και εφόσον βεβηλώθηκε σημαίνει ότι είναι στίγμα από κάτι. Αυτό ενισχύει. Μπορεί να πληγώνει αλλά ενισχύει.

Όταν μιλάω για ελαχιστοποίηση κόστους, δεν σημαίνει ότι θα είναι εύκολο. Σημαίνει ότι μπορεί να είναι δύσκολο, αλλά ότι το κόστος ως κρατικός φορέας, είναι μικρό. Αν κοιτάξετε τις γενοκτονίες στην πάροδο του χρόνου, θα δείτε ότι χρησιμοποίησαν όλο και πιο εξελιγμένα εργαλεία. Στην αρχή, ας πούμε, ήταν μαχαίρια, μετά τα όπλα και μετά φτάσαμε στα αέρια. Για να παράγεις ένα αέριο, πρέπει να το σκεφτείς, δεν είναι εύκολο. Πρέπει να θυμάστε πως όταν θέλετε να βάλετε σε ένα χώρο δεκάδες ανθρώπους και ξαφνικά να ρίξετε αέριο για να πεθάνουν όλοι, πρέπει να σκεφτείτε τι ποσότητα θα βάλετε, ποιο είναι το μέγεθος, σε πόση ώρα θα έχουν πεθάνει για να βάλετε τους δικούς σας. Και καθώς είμαστε σε φάση ελαχιστοποίησης, αυτοί που το κάνουν πρέπει να είναι πολύ λιγότεροι από τους άλλους. Άρα πρέπει να είναι αποτελεσματικό. Στη ναζιστική φάση υπήρχαν πειράματα για να δουν κατά πόσο είναι αποτελεσματικά μερικά αέρια. Για να σκοτώσεις 6.000.000 άτομα, θέλει μέθοδο. Μία από τις μεθόδους που χρειάστηκαν, ήταν το τρένο. Δεν μπορούσες να μεταφέρεις τόσα άτομα αν δεν υπήρχε το τρένο. Φέρνοντας λοιπόν τα θύματα σε ένα χώρο, η μεθοδολογία δεν αλλάζει. Αυτό το πράμα το βλέπουμε στα αεροδρόμια. Τα μεγάλα αεροδρόμια, με το σύστημα Hub σημαίνει ότι είμαι σε μία περιοχή με μικρό αεροδρόμιο, μεταφέρω τους πελάτες σε ένα μεγάλο αεροδρόμιο, κάνω μία μεγάλη πτήση από μεγάλο σε μεγάλο και μετά ξαναπηγαίνω στα μικρά. Αυτό το πράμα που είπα τώρα, ήταν η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε. Τα μεγάλα στρατόπεδα συγκέντρωσης ήταν στρατόπεδα συγκέντρωσης που μπορούσαν να απορροφήσουν τα θύματα. Όταν, ας πούμε, έκαιγαν τα θύματα έπρεπε να έχουν έναν φούρνο που να είναι αποτελεσματικός. Βλέπετε λοιπόν ότι, ενώ στο τέλος έχετε μεγάλο αποτέλεσμα, δεν σημαίνει ότι ήταν εύκολο. Γιατί, αν ήταν εύκολο, τότε η γενοκτονία των Αρμενίων θα είχε γίνει αλλιώς. Εννοώ ότι άλλο το κόστος, άλλο η ευκολία. Χρειάζεται μεθοδολογία. Η μεθοδολογία, μπορεί να έχει ελάχιστο κόστος και να είναι πολύ αποτελεσματική. Ένας τρόπος να το κάνετε, είναι να χρησιμοποιήσετε τον ίδιο το λαό. Όταν χρησιμοποιείτε τον ίδιο το λαό, τι νοητικό σχήμα παράγετε; Τον καρκίνο. Ο καρκίνος δεν είναι μία εξωτερική πληγή, θρέφεται από το θύμα και βρίσκεται μέσα στο θύμα. Άρα ένας καλός τρόπος να κάνετε αυτό το πράμα, είναι να δημιουργήσετε έναν

πολιτισμικό καρκίνο. Μπορείτε να καταλάβετε, ότι αυτό μπορεί να το υποστεί οποιοσδήποτε πολιτισμός. Όταν αναρωτιέστε αν είναι εύκολο να καταστρέψετε έναν πολιτισμό, αρκεί να θυμηθείτε πόσοι δεν υπάρχουν πια και για ποιο λόγο. Θα δείτε ότι αυτή η εσωτερική κατάρρευση είναι ένα φαινόμενο που δημιουργείται συχνά από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά ενισχύεται με τις εσωτερικές δομές. Πιο στρατηγικά, είναι το μοντέλο του Clausewitz όταν έχουμε ένα στρατηγικό πλαίσιο, έχει αναγκαστικά εσωτερικές τριβές. Ας πούμε θέλετε να αντιμετωπίσετε ένα στρατό. Ο στρατός πρέπει να μετακινηθεί. Μπορείτε να εφαρμόσετε μία στρατηγική, η οποία να αναγκάζει σε πολλές μετακινήσεις το στρατό του αντιπάλου. Όταν έχει πολλές μετακινήσεις, πρέπει να έχει εφοδιαστική αλυσίδα. Δημιουργούνται πολλές εσωτερικές τριβές. Δηλαδή, τον αφήνετε να προχωρήσει κι αν προχωράει πολύ γρήγορα πρέπει κάποιος να τον εφοδιάζει. Ο εφοδιασμός όμως γίνεται όλο και πιο μακρινός, εφόσον προχωράει όλο και πιο γρήγορα. Αν μεταφέρει τον εφοδιασμό μαζί του, τότε πηγαίνει πιο αργά, γιατί είναι πιο βαρύν. Όλες αυτές οι τεχνικές υπάρχουν. Αλλά είναι σπάνιο να τις κοιτάζουμε ορθολογικά σε βάθος χρόνου. Το καλό είναι ότι ο χρόνος μάς βοηθάει, γιατί είναι ένας χώρος αντίστασης. Και αυτός ο χώρος αντίστασης είναι ο μόνος που επιτρέπει την ύπαρξη μιας υπεροχής στον χώρο. Η βαρβαρότητα θα προσπαθήσει να κερδίσει πολύ μεγάλο χώρο σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Μόλις εσείς καταφέρετε να το κάνετε πιο αργό αυτό το σύστημα, μπαίνετε σε φάση αντίστασης. Χρησιμοποιείτε τον χρόνο. Είναι καλό να το σκεφτούμε αυτό, γιατί, ξέρετε, είμαστε μια μικρή χώρα όσον αφορά το χώρο και μία μεγάλη χώρα όσον αφορά το χρόνο. Ποιο μας κρατάει; Τους μικρούς τους κρατάει ο χρόνος. Τους μεγάλους τους κρατάει ο χώρος. Κατά συνέπεια, είναι καλό να επιλέγετε σωστά τους μικρούς χώρους. Ο τάφος είναι μία εκκλησία για ένα άτομο, δεν χωράει δεύτερο. Επιλέγετε τον χώρο. Είναι μία πολύ σημαντική έννοια, που τη βλέπουμε σε πολλούς χώρους, η επιλογή του χώρου του τάφου, που τη βλέπουμε και σε μία διαθήκη. Θα μπορούσατε να πείτε: αυτό κι αν είναι άχρηστο. Ένας μεγάλος Γάλλος στρατηγός, για παράδειγμα, που πολέμησε στην Ινδοκίνα, πέθανε φέτος. Καθώς ήταν στρατηγός, η απόφασή του ήταν πιο σημαντική και πιο συμβολική. Ζήτησε να τον θάψουν στην Ινδοκίνα. Και λέει: το ζητάω αυτό για να πρήξω αυτούς που θα με δεχτούν και αυτούς που θα αναγκαστούν να με βάλουν εκεί. Διότι αυτός θεωρεί ότι όλοι οι φίλοι του, όλη η γενιά του, που θυσιάστηκε σε αυτό τον πόλεμο της Ινδοκίνας από τη Γαλλία, είναι θαμμένοι εκεί χωρίς τάφο. Και λέει: εγώ θα αναγκάσω τη Γαλλία να με θάψει εκτός Γαλλίας, σε έναν χώρο που δεν ήθελε να της ανήκει πια, γιατί μας παράτησε. Αυτό είναι δείγμα αντίστασης πολιτισμού.